

DOSYA/GÖZLEM VE GÖRÜŞLER**DEVLETİN YENİDEN YAPILANMASI****Özet***Tülin ÖNGEN**

Türkiye'de 1980 sonrası devletin yeniden yapılanmasını konu alan yazıda önce bu sürecin tarihsel ve kuramsal arka planı üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda sırasıyla kapitalizmin kriz ve yeniden yapılanma diyalektiği, ekonomik kriz ile devlet krizi arasındaki ilişkisellikler, devlet krizinin etmenleri ve devleti yeniden yapılandırma stratejileri tartışılmaktadır. Daha sonra bu kuramsal çerçeveden hareketle Türkiye'de 12 Eylül askeri darbesiyle başlayan neoliberal dönüşümle birlikte devletin yeniden yapılanması süreçleri incelenmekte; sürecin uğrakları/evreleri, her evrenin sosyo-ekonomik koşulları, kriz dinamikleri, yönetim stratejileri ve bunların sonuçları değerlendirilmektedir.

Anahtar sözcükler: kapitalizm, kapitalizmin genel krizi, kapitalist devlet, sınıf egemenliği, sınıf mücadelesi, neoliberal dönüşüm, devlet krizi, devletin yeniden yapılanması, hakimiyet ve hegemonya stratejileri.

Restructuring of the State**Abstract**

This paper which deals with the restructuring of Turkish state since the 1980s, first attempts to provide the historical and theoretical background of this process. Respectively it discusses the dialectical nature of crisis and restructuring processes in capitalism, the interrelationship between economic crisis and state crisis, specific determinants of state crisis, and alternative strategies or modalities of the state restructuring. Referring to this theoretical framework the paper later attempts to explore the neoliberal transformation of state during the period of 1980-2012. In this context, it elaborates on critical moments/stages of this transformation with their social and economic conditions, crisis dynamics, respective management strategies and consequences of these strategies.

Key words: Kapitalism, general crisis of capitalism, capitalist state, class power, class struggle, neoliberal transformation, state crisis, restructuring of state, domination and hegemony strategies.

*: Prof. Dr. Emekli öğretim üyesi

Neoliberal Ajandayı Doğru Okumak

Kapitalist dünyada '80'lerden bu yana ekonominin kurumsal ve normatif çerçevesinden devlet biçimi ile politikalarına, toplumsal örgütlenme tarzından anlam dünyası referanslarına kadar uzanan bir yeniden yapılanma ('neoliberal dönüşüm') yaşanıyor. Bu süreç ilk başladığında hakkında yürütülen propagandayı hatırlayacaksınız: 'İnsanlık için bir sayfa kapanmakta ('tarihin sonu'), yeni bir sayfa açılmaktadır ('yeni altın çağ'). Ülkeler ve sınıflar arası eşitsizlikler ile bundan doğan çatışmalar artık geride kalırken ('ideolojilerin sonu'), karşılıklı bağımlılık ve işbirliğine dayanan küresel bir ekonomik düzen ile diyalog ve uzlaşmaya dayanan çoğulcu demokratik bir siyasal sistem gelişmektedir ('yeni dünya düzeni').

Aradan çeyrek yüzyıldan fazla zaman geçti ve fikir babalarının ('neocon'lar) öne sürdüğü bu kehanetlerin hiç biri gerçekleşmedi. Aksine gerek ülkeler gerekse sınıflar arasındaki ekonomik ve siyasal güç ilişkileri, eskisinden daha eşitsiz ve antagonistik bir nitelik hal aldı. Nitekim eski sözcüleri dahil neoliberal modele kuşkuyla yaklaşanların sayısı her geçen gün biraz daha artıyor. Buna karşılık bizdeki serbest piyasacı takım, hala neoliberalizmi savunmaya devam ediyor. Örneğin 'güçlü hükümet, zayıf devlet' formülüne (yeni sağ devlet biçimi) göre devleti yeniden biçimlendirmek üzere yapılan düzenlemeler, 'statükoyu değiştirme', 'vesayet rejimine son verme', 'demokrasiyi kökleştirme', 'siyaseti sivilleştirme ve normalleştirme' amaçlı operasyonlar olarak algılanıyor, kitleler de bu yönde endoktrine ediliyorlar.

Oysa neoliberal dönüşümün otuz yıllık bilançosu ortadadır. Biraz nesnel ve eleştirel yaklaşan herkes, bu süreçte her şeyden önce son derece vahşi-agresif bir ekonomik düzenin geliştiğini görebilir. Biraz gerçekçi olan da, emeği dışlayan, baskı altında tutan böyle bir ekonomik düzenin, otoriter siyasal programlar ile ona özgü stratejiler olmadan yerleşemeyeceğini akıl edebilir. Nitekim hangi strateji (yeni sağ, muhafazakar, liberal, sosyal demokrat) izlenmiş olursa olsun neoliberal politikalar,

tüm dünyada dayatmacı siyasal programlar eliyle uygulandılar. Dahası bu dönüşümün, krizdeki sistemi kurtarma operasyonundan başka bir şey olmadığını anlamak için de bir parça tarih bilgisi veya bilincine sahip olmak yeterlidir. Çünkü kapitalizmin bundan önceki bütün tarihsel krizlerine (1873-93 ve 1929-40) bugünküne benzer ölçek ve nitelikte yapısal dönüşümler eşlik etmiş ve sistem ancak bundan sonra 'normal' işleyişine kavuşabilmiştir.

Kriz-Yeniden Yapılanma Diyalektiği

Kapitalizmin tarihsel ve toplumsal hakikatleriyle yüzleşmeden, neoliberal yapılanmanın iç yüzü anlaşılabilir. Her şeyden önce kriz, dengesizlik, düzensizlik ve kaostur, kapitalizmin ontolojik özellikleri olduğu gerçeği kabul edilmelidir. Çünkü insan ihtiyaçları yerine üretim için üretime -meta üretimi- dayanan (anarşik) bir sistemin her şeyden önce ekonomik açıdan istikrarlı işleyebilmesi olanaksızdır. Öte yandan meta üretimi, salt teknik değil, aynı zamanda emek gücü ile sermaye arasındaki güç ilişkilerini de içeren sosyal bir süreç olduğundan, ekonomik çelişki ve çatışmaların öteki alanlara yansımaları da kaçınılmazdır. Genel ekonomik durgunlukların hemen her zaman sosyal ve siyasal istikrarsızlıkları beraberinde getirmesi, devlet ve rejim krizleriyle sonuçlanması bu gerçeği doğrulamaktadır.

Yüzleşilmesi gereken bir başka gerçekse, kriz ile sınıf mücadeleleri arasında tarihsel ve yapısal bir ilişki bulunduğu. Marx, bu ilişkiselliği Kapital'de ayrıntılı olarak tartışmıştır (I. Cilt, 7. Kısım, 25. Bölüm: 'Birikimin Genel Kuralları'). Ona göre; birikim, emek miktarı, ücret ve verimlilik artış oranları arasında bir korelasyon vardır. Örneğin daha az emegücü istihdam etmek, ücret hadlerini düşürmek veya emek üretkenliğini artıracak teknolojiler kullanmak (mekanizasyon, otomasyon), sömürüyü çoğalttıkları için ilk başta sermaye gelirlerinde bir artışa neden olmakla birlikte daha sonra karı olumsuz yönde etkilerler. Çünkü sermayenin organik bileşimini (cansız emeğin canlı emeğe oranı) yükselterek, 'aşırı değerlenmesi'ne neden olurlar. Bu da, 'toplam sermaye'nin değersizleşmesi (iflaslar) ve tüketim kapasitesinin daralması ('eksik tüketim') yanı sıra

sınıfsal çelişki ve çatışmaların yoğunlaşması sonucunu doğurur. İşte kapitalist ekonomilerin belli aralıklarla yaşadığı genel durgunlukların gerçek nedeni, aşırı birikim sorununa bağlı 'kar oranlarındaki düşüş eğilimidir'.

Aynı sorun, bugün de söz konusudur. Yani neoklasik-neoliberal öğretilerin öne sürdüğü gibi bir takım arizi etmenlerin (yanlış hükümet politikaları, enerji fiyatlarının artması, petrol şoku, kamu açıkları vb) neden olduğu konjonktürel veya kısmi-bölgesel bir tıkanıklık değil, doğrudan üretim alanıyla ilgili yapısal sorunlardan kaynaklanan genel bir depresyon (birikim krizi) yaşanmaktadır. Bundan ötürüdür ki, hem küresel ölçekte hem de bütün toplumsal formasyonlar düzeyinde etkili olmaktadır. Sorunun çözümü, sistemin yeniden yapılanması (restorasyon), bunun mimarı ise, devlettir. Ne var ki bu süreçte devlet de krize girdiğinden, yeniden yapılanma hem çok yavaş hem de son derece anakronik bir seyir izlemektedir.

Devlet Krizini Anlamak

Birikim krizi, arz ile talep arasındaki dengesizlikten doğan ve pazarla sınırlı kalan devresel dalgalanmalardan farklı olarak tüm toplumsal formasyonu etkileyen bir kriz türüdür. Bir kere; sermaye birikim süreçlerinin tıkanması, sermaye ilişkisinin yeniden üretilemediği anlamına gelir. İkincisi; sermaye ilişkisi, artık değer üretimi ve el konulması kadar paylaşımı süreçlerini de içeren genel bir ilişki (toplumsal üretim ilişkisi) olduğundan, bu ilişkinin kesintiye uğramasıyla birlikte büründüğü tüm toplumsal biçimler (görüntü) de işlevsizleşir. Örneğin sermaye ilişkisinin bir görüntüsü (siyasal biçimi) olan devlet ile devletin yeniden üretmekle yükümlü olduğu toplumsal biçimlerin (kurumlar, normlar, pratikler, düşünceler, semboller vs) hepsi geçersizleşir. Birikim krizlerinin hemen her zaman devlet kriziyle sonuçlanması ve yeni bir devlet biçimine geçişi zorunlu kılması bu yüzdendir.

Sermaye birikimi ile devlet arasındaki diyalektik ilişkiyi anlayabilmek için kapitalist devletin ne olduğu/ ne iş gördüğü/nasıl işlediği ile ilgili doğru bir fikre

sahip olmak gerekir. Kapitalist devlet, ekonomiden (pazardan) ayrı bir alanda (siyasal üstyapıda) örgütlenmiş olsa da, pratikte ne üretimden bağımsız ne de sınıflar karşısında tarafsızdır. Kendisinden önceki bütün devlet tipleri gibi kapitalist devlet de, sınıf egemenliğinin bir (siyasal) biçimidir. Farkı (özgüllüğü), özel mülkiyetin (sermaye) kamusal uğraşını temsil etmesi, başka bir deyişle sömürüyü doğrudan (artık ürüne bizzat el koyarak) değil, dolaylı yollardan gerçekleştirmesidir ('kapitalist devletin 'görelî özerkliği'). Dolayısıyla devlet (yönetici sınıf) ile mülk sahibi sınıfların (egemen sınıf) aynı olduğu önceki üretim tarzlarından farklı olarak kapitalizmde egemen sınıflarla siyasal temsilcileri birbirinden ayrılmıştır.

Kapitalist devletin asli görevi (ve ontolojik temeli), kapitalist özel mülkiyet biçimlerini (sermaye ile proleterleşme) gerçekleştirmek ve güvence altına almaktır. Öte yandan sermaye çıkarlarını genelleştirip, sınıf egemenliğini meşrulaştırmak (hegemonya kurmak) gibi ikinci bir görevi (ve var oluş gerekçesi) daha vardır. Bu anlamda sermayenin ekonomik iktidarı ile siyasal iktidarının birlik ve denkliliği ancak devlet eliyle sağlanabilir. Burada kast edilenin, dar anlamda devlet (hükümet, parlamento, ordu, yargı organları) değil, geniş anlamda devlet (zor ve rıza organlarının toplamı-'entegral devlet'-) olduğu belirtilmelidir.

Öte yandan devlet, işlevlerini görürken kendi başına/özerk iradesiyle hareket etmez. Çünkü devletin ayrı bir kişiliği, dolayısıyla kendine ait (şahsi) bir iktidarı yoktur. Kapitalist devlet, kendi kurumsal varlığında yoğunlaşıp, kristalize olan bütün toplumsal iktidar ilişkilerini temsil eder. Devlete biçimini (liberal devlet, Keynesci refah devleti, yeni sağ devlet vb) veren de, yine bu sınıfsal güç endeksidir. Dolayısıyla devletin hangi politikaları üreteceği veya nasıl uygulayacağı, sınıf mücadelesi dolaylılarıyla belirlenir.

Devletin, özgül biçimini (dolayısıyla sınıf iktidarını) yeniden üretmesi, üstlendiği görevleri birbiriyle uyumlu olarak yerine getirebilmesine bağlıdır. Ne var ki sınıf mücadelelerinin varlığı yüzünden özünde

birbiriyle çelişkili olan bu görevlerin uzlaştırılması hiç de kolay olmaz. Nitekim devlet, bu konuda hep bir ikilemele karşı karşıya kalır; ekonomiyi canlandırmaya öncelik verse ötekini (meşruiyetle ilgili), aksini yapsa, birincil görevini savsaklamış olacaktır. Normal koşullarda sınıfsal güç dengeleri neyi gerektiriyorsa devlet, o yönde davranır. Buna karşılık ekonominin alarm verdiği, toplumsal dengelerin altüst olduğu (olağanüstü) dönemlerde devlet, ister istemez sermaye birikimine öncelik verir ki, bu, daha sonra kendisine epeyce pahalya mal olacaktır.

Devlet, bir anda veya olur olmaz nedenlerden ötürü krize girmez; devlet krizi, belli koşulların bir araya gelmesiyle süreç içinde adım adım gelişir. Aynı dinamik, devletin yeniden yapılanması için de geçerlidir. Devlet krizine yol açan etmenler ile sürecin uğraklarını bir kaç başlık altında toparlayacak olursak: İlki, sınıflar arası mücadelenin yükselmesidir: Ekonomik durgunluk dönemlerinde sınıfsal (hatta çoğu kez sınıf dışı da) çelişki ve çatışmalar yoğunlaşırlar. Toplumsal talepleri ve ihtiyaçları karşılanmayan kitleler, seslerini giderek yükseltmeye başlarlar. Özellikle birikimi restore etmek üzere alınan (ekonomik zoru artıran) önlemler, çalışan sınıfların hoşnutsuzluğunu artırır ve genelleştirirler. Karşı çıkışları yatıştırmanın kuşkusuz en etkili yolu, kitlelerin maddi (ekonomik ve sosyal ödünler) olarak tatmin edilmesidir. Ne var ki kriz dönemlerinde sermaye, kardan fedakarlık gerektiren bu tür ödünlere yanaşmaz. Bu durumda toplumsal muhalefeti etkisizleştirmek devlete düşer (ki, devletin asli görevleri arasındadır). Devlet, ya doğrudan (yasal, politik, militer) zora başvurarak, toplumsal muhalefeti bastırır ya da kitlelerin dikkatini başka yönlere çekerek, tepkileri yatıştırmaya/soğurmaya çalışır. Bu konuyu daha sonra ayrıntılandıracağım.

İkincisi, sınıf içi mücadelenin şiddetlenmesidir: Kriz dönemlerinde sermaye içi (düşman biraderler arası) çelişkiler de derinleşirler. Tekil sermayeler arasındaki rekabet, bir süre sonra iktidar kavgasına dönüşür. Eğer taraflardan biri, kendi (tikel) çıkarlarını ötekilere kabul ettirmek (ekonomik hegemonya) ya da dayatmak (ekonomik hakimiyet) suretiyle genelleştiremezse, bu kez iktidar bloğu da dağılır.

Öte yandan sorun, sadece sınıf içinde kalmayıp, sermayenin siyasal temsilcileriyle olan ilişkilerine de yansır (temsiliyet krizi). Örneğin uygulanacak ekonomik, sosyal, siyasal ve ideolojik politikalarla ilgili olarak hem sermaye ile siyasal partiler hem de partiler arasında anlaşmazlıklar baş gösterir.

Üçüncüsü, devletin içsel birlik ve bütünlüğünün ortadan kalkmasıdır: Bir yanda sınıf içi ve sınıflar arası öte yanda sınıflarla temsilcileri (ve temsilciler) arasındaki uyumsuzlukların artması, devlet üzerinde büyük bir basınç yaratır. Bir kere hiç bir devlet, monolitik bir bütün oluşturmadığı gibi sınıfsal çıkar ve çatışmalardan bağışık da değildir. Dolayısıyla uygulanacak politikalar konusunda kurumlar ve kadrolar her zaman birbirleriyle görüş birliği içinde olmazlar. Normal zamanlarda bu durum fazla sorun yaratmaz; çünkü her devletin bu tür anlaşmazlıkları çözecek bazı içsel mekanizmaları vardır. Ne var ki toplumsal zıtlışmanın tırmandığı ve boyutlandığı (olağanüstü) dönemlerde bu mekanizmalar da iflas ederler. Bu yüzden kurumlar ve kadrolar arasında eşgüdüm ve uyumu sağlamak olanaksızlaşır. İkincisi, önceki sermaye birikim rejiminin gereklerine (sınıfsal güç dengelerine) göre örgütlenmiş olan devlet, yeni sermaye birikim süreçlerinin öngördüğü yapısal ve kurumsal değişikliklere uyum sağlayamaz, hatta belli bir direnç gösterir. Örneğin kimi organlar ya da bürokratik kadrolar, gerek bağlaşıklık oldukları sınıfların/sınıf dilimlerinin çıkarlarını gerek devlet hiyerarşisi içindeki kendi konumlarını/mevzilerini korumak için yeni rejimin dayattığı politikalara aktif ya da pasif karşı koyarlar. Buna karşılık yeni devlet biçimi ile onun düzenlemelerinden yana olanlar da boş durmayıp, karşı atağa geçerler. Zamanla devlet içinde birbirine rakip mikro güç odakları oluşmaya ve bunlar arasında bir iktidar kavgası yaşanmaya başlar.

Dördüncüsü, devlet içi savaşın kitleleşmesidir: Sınıf içi ve sınıflar arası çıkar çatışmalarının devlet katına yansımalarından başka bir şey olmayan devlet içi savaş, sınıfların/sınıf dilimlerinin politik diline tercüme edilerek tekrar topluma taşınır. Çünkü, savaşan taraflar, birbirleri karşısındaki konumlarını güçlendirebilmek için toplumsal desteğe ihtiyaç

duyarlar. Bu amaçla temsil ettikleri veya kendilerine yakın gördükleri kesimleri etkilemek ve yönlendirmek için çaba gösterirler. Örneğin onların talep ve eğilimlerini dile getiren söylemlerde veya kışkırtıcı eylemlerde bulunurlar. Hatta bu çevrelerle organik ilişkiye geçip, onları örgütlemeye çalışırlar. Toplumu aşırı derecede politize ederek, birbirine düşman kamplara ayıran bu tür kışkırtmalar, devletin zaten baş etmekte zorlandığı sorunları iyice çözümsüzleştirirler.

Beşincisi, devletin 'görelî özerkliği'nin aşınmasıdır (devletin 'araçsallaşması'): Ekonomik durgunluk dönemlerinde devletin görevleri arasında bir tercih yapmak zorunda kaldığından ve bunun kendisine bir maliyeti olduğundan daha önce söz etmiştik. Nitekim devletin birikimle ilgili görevlerine ağırlık vermesi, yığınların gözünde 'tarafsızlığını' yitirmesi, sermaye ile özdeşleşmesi sonucunu doğurur. Bu yüzden uzun süreli ekonomik krizler, devletin sınıfsal karakteri ile rolünün gözle görülür hale geldiği kritik dönemlerdir. Benzer durum devletin sermaye ile olan ilişkilerinde de görülür. Çünkü kriz süreçlerinde devlet, sermayeye kaynak aktarımı konusunda da seçici davranır; örneğin bazı sermaye gruplarını daha çok kayırıp, kollamaya yönelir (klijentalizm). Ne var ki bu tutum devlet desteğinden yararlanmayan ya da daha az yararlanan sermaye gruplarını rahatsız eder. Devleti 'bütün sermayenin ortak temsilcisi' olarak hareket etmek yerine 'yandaşların temsilcisi' haline gelmekle suçlayan bu çevreler ile devlet arasında zaman zaman ciddi sürtüşmeler yaşanır. Öte yandan kriz dönemlerinde devlet kollamacılığı, sıklıkla yasal-formel sınırlar dışına taşarak, bazı sermaye grupları ile devlet arasında kişisel-gayri resmi ilişkilerin gelişmesi ve çıkar birlikteliklerin oluşmasıyla sonuçlanır (yolsuzluk).

Sürecin son uğrağı ise, devletin iflasıyla birlikte toplumsal formasyonun çöküşüdür ('organik kriz'in tepe noktası). Devletin artık toplumu bir arada tutma ve kamu düzenini sağlama gücü ve yeteneği kalmamıştır. Bu durumu karakterize eden iki semptomdan söz edilebilir; biri, kitlelerin düzenle olan bağlarındaki gevşemenin kopma noktasına geldiğinin ('meşruiyet krizi') açık işareti olan, kitlesel

başkaldırılardır. Bu sorun, kendini sınıf hareketinin örgütlü olduğu yerlerde grev, genel grev ve benzeri sınıf pratikleriyle, örgütsüz olduğu yerlerde ise, halk ayaklanmaları vb eylemlerle gösterir. Öteki ise, devletin toplumu yönetme ve yönlendirme kapasitesi kalmadığının (otorite krizi,) en çarpıcı göstergesi olan devlet şiddetindeki (devlet terörü) görünür tırmanıştır.

Çözüm (Yeniden Yapılanma) Stratejileri

Organik kriz koşullarında devlet ile sınıf iktidarını yeniden yapılandırmanın tek yolu alt yapının üst yapı tarafından baskılanmasıdır. Bunun da iki seçeneği (iktidar teknolojisi) vardır: Biri, siyasal üstyapıyla (hakimiyet teknolojileri), öteki ise ideolojik üstyapıyla baskılanmasıdır (rıza teknolojileri). İlkinde, bütün yetkilerin devletin zor aygıtlarından birinin (hükümet, ordu, polis veya yargı) elinde toplandığı bir devlet örgütlenmesine gidilir. Otoriter ve totaliter devlet biçimleri, bu tip yapılanmaya örnektir. İkincisinde ise, devletin ideolojik-kültürel aygıtlarının dağıttığı sembolik ödülleri (dinsel, ırksal, ulusal, etnik vb kimlik politikaları) aracılığıyla sivil toplum yeniden örgütlenir. Günümüzde revaçta olan kültürelci hegemonya stratejileri, ikinci tipe örnek gösterilebilir.

Devletle birlikte rejim biçiminin de değiştiği ilk modelde devlet otoritesi ile toplumsal düzen çok daha kısa sürede konsolide edilir, ne var ki bu konsolidasyonun kalıcı olma şansı çok düşüktür. Çünkü hegemonya yerine hakimiyete dayanan bir iktidar, kırılabilir özde olup, sürdürülebilir değildir; iktidar bloğu ile tarihsel blokta yeni çatlakların oluşması an meselesidir. Özellikle ekonomik ve siyasal dayatma artıp, şiddet görünür hale geldiğinde, kitlelerin devlete ve düzene olan bağlılıkları tekrar azalacaktır (güven/meşruiyet bunalımı).

Aynı rejim (siyasal demokrasi) içinde yeni bir devlet biçimine geçmek suretiyle düzenin normalleştirilmeye çalışıldığı ikinci model, ilkinde göre daha sağlıklı gözükmeyle birlikte bunun da kalıcılığının hiç bir garantisi yoktur. Ekonomik kriz devam ettiği müddetçe zemin kayganlığını koruyacaktır. Bu tür bir iktidarın başarılı ve kalıcı

olması, ekonomik krizin seyrine, devletin kendini dönüştürme kapasitesine, dayanan 'hegemonik' projenin kapsayıcılık derecesi ile yeterliliğine bağlıdır. Örneğin ekonomik koşullar ağırlaştığı veya rıza teknolojileri demode olduğunda, sönümlenmemiş, sadece yoğunluğu azalmış ya da latent bir hal almış olan devlet krizi yeniden canlanır.

Teknolojik yapıları aynı olmasa dahi, iki iktidar tipolojisi arasında 'burjuva demokratların' sandığı türden bir niteliksel fark yoktur. Çünkü 'hegemonya', ne kadar kapsayıcı olursa olsun sonuçta egemenlik ilişkilerinin büründüğü biçimlerden bir tanesidir. Hakimiyetten tek farkı, egemenin, kendi dünya görüşü ve siyaset anlayışını yönetilenlere her hangi bir dışsal zorlamaya gerek kalmadan kabul ettirebilmesidir. Bu tip bir yönetim, aslında egemenlerin de işine gelir; çünkü sömürü ve eşitsizlikler çok daha kolay doğallaştırılıp, normalleştirilirken, çelişki ve çatışmalar da daha kısa sürede soğurulabilir. Hatta özgürlük yanılımasını güçlendireceği için hegemonik dünya görüşünün sınırları içinde kalan eleştirel görüşlere bile hoşgörüle yaklaşılır. Ne var ki bütün avantajlarına rağmen hegemonik yönetim, doğası gereği istikrarsız olan kapitalizmde istisnai (geçici) bir biçim olmaktan öteye gitmez.

Altyapı ile üstyapı uygunluğu da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Çünkü böyle bir uygunluk, toplumun gerçek ihtiyaçları ve çıkarlarıyla uyumlu bir düzenin var olduğu anlamına gelmez. Burjuva iktidarının en hegemonik (demokrat) olduğu dönemlerde bile başat olan, sermayenin çıkarları ile onları temsil eden dünya görüşüdür. Bunun en tipik örneği, 'konsensus' ilkesine dayanan Keynesci Refah Devletidir. Sosyal devlet olarak da adlandırılan bu model, korporatist (sınıfsal işbirliği) özde bir çalışma düzeni ile temsil ve katılıma (siyasal uzlaş) dayanan bir siyasal sistemin birlikteliğinden oluşur. Ne var ki sosyal devlette de ne sömürü azalmış ne de ondan kaynaklanan ekonomik ve siyasal eşitsizlikler ortadan kalkmıştır.

Bugün kapitalist dünyanın hiç bir yerinde geniş kitleleri uçaklayan hegemonik bir rejim gündemde

değildir. En gelişmiş ülkelerde bile sınırlı bir hegemonya ('iki-ulus hegemonya') yürürlüktedir. Geniş kitleleri küçük bir azınlığın çıkarlarına feda eden, emeğe dışlayıcı ve dayatmacı bir anlayışla yaklaşan otoriter hükümetler iş başındadır. Çevre ülkelerinde ise çok daha baskıcı yönetimler söz konusudur. Bir kısmı doğrudan totaliter, bir kısmı ise yarı otoriter-yarı totaliter rejimlerle yönetilmektedir.

Üstyapının (siyasal ya da ideolojik) alt yapı üzerindeki hakimiyetine dayanan her iki tipte de, organik bir toplumsal kaynaşma (dayanıklı bir tarihsel blok) ile gerçek bir uzlaşmadan (ideolojik hegemonya) eser yoktur. Görünürde devlet otoritesi, kamu düzeni ve siyasal istikrar yerli yerindedir, ancak bu sosyo-ekonomik çatışmanın var olmadığı anlamına gelmez. Nitekim tarihsel deneyimler, altyapının uzun süre baskılanamayacağını göstermiştir. Günümüzde Arap coğrafyasından Anglo-Sakson ülkelere kadar pek çok yerde patlak veren kitlesel olaylar, bu tarihsel gerçeği bir kez daha doğrulamaktadır.

Türkiye'de Devletin Dönüşüm Uğrakları

Üretici güçlerin geliş(me)mişlik düzeyine bağlı yapısal sorunlardan ötürü Türkiye kapitalizmi, başlangıcından bu yana kriz eğilimli bir seyir izlemiştir. Gerek ekonomik gerekse siyasal istikrar, ancak geçici olarak sağlanabilmiştir. Devlet ve rejim krizleri de, Demokles'in kılıcı gibi yönetenlerin başı üstünden hiç eksik olmamıştır. Dışa vurmadıkları dönemlerde bile potansiyel olarak varlıklarını korumuş ve hissettirmişlerdir. Yazının konusu, '80 sonrası devlet krizi ile devletin yeniden yapılanma süreçleri olduğundan, 1980-2012 dönemi üzerinde odaklanılacaktır. Ancak krizin kökleri, ithal ikameci birikim rejiminin tıkanıdığı '70'lerin başına kadar uzandığından, '80 öncesi evreye de kısaca göz atılacaktır.

12 Mart '71 Muhtırası, devlet krizinin ilk işaretidir. Ne var ki bu müdahale ile ardından alınan önlemlerin hiç biri, krizi sönümlendirmemiş, sadece ertelemeye yaramıştır. Nitekim '77-'80 arası, ekonomik durgunlukla birlikte sosyal ve siyasal

istikrarsızlığın tırmandığı, iktidar bloğu ile tarihsel blok içindeki çatlakların genişlediği, hem egemen sınıflarla siyasal temsilcileri hem de partiler arasındaki uyumsuzlukların su yüzüne çıktığı sancılı yıllar olmuştur. Özellikle '78'den sonra devlet içinde başlayan iktidar kavgaları yüzünden siyasal süreçler büsbütün tıkanmıştır.

Siyasal iktidarın, kamu düzeni ve sınıf iktidarını korumada ciddi zaafılar göstermeye başlaması üzerine 12 Eylül '80'de ordu, 'de facto burjuvazinin siyasal temsilcisi olarak harekete geçip', yönetime el koymuştur: Militer üst yapının hakim kılınması. Askeri yönetim, bir yandan sınıf hareketi ile sol muhalefeti bastırıp, devlet otoritesi ve düzeni sağlarken öte yandan iktidar bloğu içindeki çekişmeleri dizginleyerek neoliberal dönüşüm sürecini (24 Ocak Programları) başlatmıştır. Üstyapıyı konsolide etme işi ise, '83'de seçimleri kazanan ANAP iktidarına devredilmiştir.

ANAP yönetimi, ilk devresinde ağırlıklı olarak yasal-politik üstyapının, ikinci devresinde ise, daha çok ideolojik üstyapının baskılamasını sağlayacak iktidar stratejileri kullanmıştır. Örneğin ilk kuşak yapısal uyum programları ('83-'87), yeni sağ stratejiler eşliğinde hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda ekonomik zoru, yasal ve idari zorla desteklemek üzere devlet içinde bir reorganizasyon süreci başlatılmıştır. 'Yeniden inşa' amacı taşıyan ikinci kuşak yapısal uyum programları ('87-'91) ise, yeni muhafazakar stratejiler eşliğinde uygulanmıştır. Örneğin geniş yığınları pazar süreçleriyle bütünleştirecek bazı sosyal projeler (refah ve kentsel dönüşüm gibi) geliştirilmiştir. Yine pazar ideolojisini yaygınlaştırmak ve kitlelere serbest pazarın sosyal ve kültürel davranış kalıplarını benimsetmek üzere bir takım siyasal ve ideolojik sentezler üretilmiştir (yeni muhafazakarlıkla güçlendirilmiş Türk-İslam sentezi).

Ne var ki her ikisi de otoriter özdeki yeni sağ ve yeni muhafazakar stratejiler, neoliberal düzeni sosyal ve siyasal alanlara taşımada kısmen etkili olmakla birlikte kökleştirmeye yetmemiştir. Özal, geçici ve zoraki bir uzlaşma ile kabule dayanan eğreti bir tarihsel blok kurmaktan öteye gidememiştir. Nitekim emek

mücadelesi, yasal ve polisiye önlemlerle bastırılmış, emekçilerin bilinci ise, aşırı bireycilik ile tüketimciliği pompalayan, dolayısıyla toplumsal birlik ve dayanışmayı baltalayan bir dünya görüşüyle soğurulmaya çalışılmıştır. Yine Kürtler başta olmak üzere ezilen kesimlerin hepsi, siyasetten dışlanmış, özgürlük taleplerine ise şiddetle karşılık verilmiştir.

Sonuç olarak Özal iktidarı, hegemonik bir yapı oluşturamadığı gibi devletin dönüşüm süreçlerini de sonuçlandıramamıştır. Özellikle ikinci devrede hakim güç koalisyonu içindeki çelişkilerin artması ve devlet politikalarına süreklilik kazandırılmaması, bu konuda etkili olmuştur. Gerek toplumsal uzlaşma ve barışın gerekse devlet içi disiplinin bir türlü sağlanamaması, Özal iktidarının sonu olmuştur. '90'larla birlikte bir yandan toplumsal ve siyasal tansiyon yükselirken, öte yandan devlet içindeki huzursuzluklar artmaya başlamıştır (28 Şubat '97 müdahalesi).

Bunun üzerine geçmiş uygulamalar gözden geçirilip, iktidar modeli yeniden tasarlanmıştır. Yeni modeli hayata geçirmek üzere AKP iktidara taşınmıştır. Erdoğan, Özal'ın kullandığı hakimiyet ve rıza teknolojilerini daha farklı bir sırayla ve kısmen sentezleyerek uygulamıştır. Örneğin iktidarının ilk devresinde (2002-07) daha çok ideolojik hegemonyayı, ikinci devresinde (2007-11) ise, siyasal hegemonyayı kurmaya ağırlık vermiştir. Böylece önce sivil toplumun, ardından onun desteğiyle siyasal toplumun, son olarak da devletin fethi hedeflenmiştir.

Söz konusu adımları sırasıyla değerlendirecek olursak: AKP, ilk önce iktidar bloğunu konsolide etme işine girişmiştir. Çünkü liberalizasyon süreçlerinden yararlanarak gelişen yeni sermaye gruplarıyla ('Anadolu burjuvazisi') sınıf içi güç dengeleri '90'ların ikinci yarısında büyük ölçüde değişmiş, dolayısıyla blok içinde bir hegemonya mücadelesi başlamıştır. AKP, bütün sermaye dilimlerini hoşnut edecek (emek karşıtı) politikalara öncelik vermek suretiyle hem iktidar bloğu içindeki çatlakları onarmış hem de kendini sermaye için alternatifsiz kılmayı başarmıştır. Rejimin niteliğiyle ilgili kaygıları giderme

konusunda da oldukça pragmatik davranmış; bir yandan ılımlı ve uzlaşmacı mesajlar verirken öte yandan Avrupa Birliği projesi üzerinden demokratik açılım vaatlerinde bulunmuştur.

Daha sonra iktidar bloğunun çıkarlarını genelleştirmeye sıra gelmiştir. Yerel seçimlerde ele geçirilen belediye kaynakları ile cemaatin olanakları etkin bir biçimde kullanılarak, neoliberal düzenin mağdur ettiği kesimlere (kent yoksulları, kırsal sınıfları ve küçük üreticiler) bazı hizmetler (sosyal ve ekonomik yardım) götürülmüştür. Yine aynı yapıların ideolojik-kültürel-eğitsel araçlarıyla bu kesimlerin toplumsal bilinç biçimleri ve anlam dünyaları büyük ölçüde dönüştürülmüştür. Kentli, okuyup yazan kesimler ise, popüler demokratik ideolojilerle dinsel ve muhafazakar ideolojilerin eklenmesinden oluşan hegemonik bir söylemle ('muhafazakar demokrasi') yedeklenmiştir. Bu söylemin üretilmesi ve kitlelere taşınmasında, islamcı aydınlarla liberal ve sol liberal aydınların ittifakından oluşan entelektüel bloktan çok büyük bir yardım alınmıştır.

Sivil toplumu güdümüne aldıktan sonra sıra siyasal hegemonyayı kurmaya geldiğinde, AKP, işe devlet bürokrasisini yenilemekle başlamıştır. Yine cemaatin yardımıyla polis başta olmak üzere kamu kurumlarının önemli bir kısmına kendi kadrolarını yerleştirmiştir. Ne var ki devlet içinde hala bazı direnç odakları kalmıştır. Bunlarla özellikle kaynak tahsisi, laiklik, eğitim, sağlık, kültür ve Kürt sorunu konusunda zaman zaman sürtüşmeler yaşanmıştır. Bu gerilimler, topluma da taşınmış ve kesimler arasında kamplaşmalar (laik anti-laik gibi) oluşmaya başlamıştır (27 Nisan 2007 Muhtırası).

2007 seçimlerinde oy artışından cesaret alan AKP, süreci hızlandırmak üzere siyasal ve ideolojik hegemonyayı hakimiyetle perçinlemeye yönelmiştir. Bu doğrultuda devlet içi hiyerarşi yeniden belirlenmiş; devlet organları ile ajanlarının tamamı ana kumanda merkezine (hükümet) bağlanarak, bütün işlemler tek bir havuzda toplanmıştır. Ayrıca en alttakinden en üst kademeye kadar bütün birimlerin her türlü eylemini filtreleyecek mekanizmalar oluşturulup, devlet içinde etkin bir oto

kontrol/sansür düzeneği de kurulmuştur. Böylece devlet içi tartışma ve müzakere kanalları tamamen ortadan kaldırılarak, hem var olan direnç odakları etkisizleştirilmiş hem de yenilerinin oluşmasının önü kesilmiştir.

Öte yandan AKP, sivil toplumu yönetmekle (hegemonya) yetinmeyip, hükümete bağımlı kılacak (sömürgeleştirecek) adımlar da atmıştır. Örneğin Ergenekon ve benzeri yasal, idari kovuşturma ya da davalar aracılığıyla bir yandan muhalifler topluca tasfiye edilirken öte yandan medya kanalıyla yürütülen psikolojik savaşla toplum büyük ölçüde terörize edilmiştir. Böylece siyasal baskı ile psikolojik korkuya dayanan bir toplumsal disiplin düzeneği geliştirilmiştir. Sosyal ve kamusal politikalarda da benzer yaklaşım izlenmiş; özellikle çalışma yaşamı, eğitim, sağlık, kültür, kentleşme ve yerel yönetimlerle ilgili konularda toplumsal uzlaşma ve ortak yarar hiçe sayılmış, dahası en makul eleştirilere bile en sert üslupla karşılık verilmiştir.

Böyle bir iklimde gerçekleşen 2011 seçimleri, AKP'ye yarım kalan hesaplaşmaları tamamlama olanağı sağlayacak bir siyasal tabloyla sonuçlanmıştır (yüzde elli). Nitekim devlet içindeki son direnç mevzileri (ordu, yargı gibi) ayıklandıktan sonra siyasal hakimiyeti güvence altına alacak yasal ve idari düzenlemeler yapılmış, devlet organları ile bağlı kamu kuruluşlarına en militan kadrolar yerleştirilmiş, ayrıca medya yeniden dizayn edilerek, her türlü toplumsal ve siyasal muhalefet zemini ortadan kaldırılmıştır.

AKP iktidarının son iki yıllık yoğun mesaisi sonucu bir kaç küçük rötuş dışında hem devlet hem de rejim biçimi değişmiştir. Öyle ki tüm kurumlar hükümetin mutlak denetimi ve güdümü altına girmiş, dolayısıyla devlet yapısı içinde kuvvetler ayrılığı fiilen ortadan kalkmıştır. Hükümet, bir yandan kanun hükmündeki kararname, torba yasa vb. uygulamalarla yasamayı bypass edebilmekte öte yandan yargıyı denetleyebilmektedir. Sağ partilerin çoğunun AKP içinde eriyip, yok oldukları meclis aritmetiği içinde siyasi varlığını koruyan partilerin muhalefet olanakları ise ya yasal yollardan ya da fiilen ellerinden

alınmaktadır. Bugün Türkiye'de siyasetin aşırı merkezileştiği, hükümet ile devletin özdeşleştiği, hatta tek parti, tek adam yönetimin hakim olduğu totaliter bir siyasal sistem yürürlükte.

Sonuç

Türkiye'de devlet çözümlemesi geleneği yok denecek kadar azdır. Siyasal çözümlemeler, daha çok rejim sorunu üzerinde odaklanmaktadır. Akademik ve entellektüel üretim süreçlerinin çoğu zaten liberal paradigmanın hegemonyası altındadır. Buralarda ise, sınıf ile sınıf mücadelesine hiç değinmeyen, Weberyen düşüncenin çatışkılarını (demokrasi-bürokratik otoriteryanizm dikotomisi) yeniden üretmekten öteye gitmeyen son derece kaba senaryolar üretilmektedir.

Buna göre; var olan olumsuzlukların tek kaynağı ve sorumlusu, Osmanlı'dan devralınan ceberrut devlet geleneği ile onun mirasçısı 'jakoben' bürokratik elitlerdir. Hükümetler değişse dahi devlet iktidarını ellerinde tutmayı sürdüren bu bürokratik kadrolar, kendilerine özgü çıkar ve ayrıcalıklara sahip, neredeyse tarih dışı ve toplum ötesi varlıklardır. Nitekim çıkarları ve ayrıcalıkları tehlikeye girdiğinde, siyasete müdahale eder, hatta gerektiğinde darbe yapmaktan bile çekinmezler. Toplum ve rejimi vesayet altında tutan bu zümreden kurtulmadıkça ne demokrasinin gelişmesi ne de toplumsal barışın sağlanması olanaklıdır.

Devlet erkinin yerini bürokrasiye, sınıf iktidarının yerini hakim zümreye, sınıfların yerini elitler ile halka, sınıf mücadelesinin yerini merkez-çevre çatışmasına, toplumun yerini sivil topluma bıraktığı böyle bir senaryoda burjuvazi diye bir özne bulunmadığından, kendisini ne ekonomik ve sosyal sorunlardan ne siyasal istikrarsızlıktan ne de darbelerden sorumlu tutma olanağı vardır.

Bilimsel geçerliliği bir yana kendi içinde çelişkilerle dolu bir senaryodur bu. Bir kere resmedilen tablo ile onu betimlemek üzere kullanılan kavramların kendisi, rejim kadar devlet krizinin sürekliliğinin de birer kanıtı niteliğindedir. İkincisi rejim ve devlet tipolojileriyle ilgili (demokrasi ve faşizm gibi) tanımlar da son derece sorunludur. Bu yüzden senaryonun güncel çözümlemeleri de ciddi hatalarla doludur. Örneğin faşizm, bir rejim türü olmanın ötesinde özgül bir devlet biçiminin adıdır. Faşist devleti tanımlayan özelliklerse, devlet içi ya da devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin biçimi değil, özüyle, yine devlet işlevlerinin türü değil, içeriğiyle ilgilidir. Ya da genel seçimlerin, muhalefet partilerinin ve çoğunluk partisi yönetiminin varlığı, totaliter devlet yapısına engel olmadığı gibi her devlet gibi faşist devlet de kendini haklılaştırma (toplumsal onay) ihtiyacındadır. Burada önemli olan, rızanın hangi yöntemlerle ve hangi gerekçelerle sağlandığıdır (örneğin iknaya mı yoksa teslim alma yoluyla mı ya da sosyoekonomik haklar mı yoksa din, muhafazakarlık, milliyetçilik gibi kültürel haklar üzerinden mi?).

Gücün aşırı merkezileştiği, kurumsal özerklik ile siyasal tartışma, görüş alışverişi ve çoğulculuğun fiilen ortadan kalktığı, farklı siyasal taleplerin kendilerini devlet katında ifade etme, buna karşılık devletin de bunlara dönük alternatif projeler üretme olanağının kalmadığı, devlet organları ve kadrolarının aşırı derecede politize olup, militanlaştıkları bir devlet örgütlenmesi ile özerkliği ve özgürlüğünü yitirmiş, tamamen siyasal iktidarın güdümüne girmiş, itaat ve disipline dayalı hiyerarşik bir ilişkiler ağıyla kuşatılmış bir sivil toplumun olduğu yerde artık otoriter bile değil, totaliter bir düzen var demektir. Ne var ki, bu, ne devlet krizinin ne de devlet içi iktidar kavgalarının sona erdiğini gösterir. Yazının yazıldığı tarihte yargı ile MİT ve hükümet arasında yaşanan zıtlasma, burada yapılan çözümlemeleri haklı çıkaracak niteliktedir.